

JAN POHUNEK

BIZARNÍ & ZANIKLÁ POVOLÁNÍ

 PRESS

Bizarní a zaniklá povolání

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.cpress.cz
www.albatrosmedia.cz

Jan Pohunek

Bizarní a zaniklá povolání – e-kniha

Copyright © Albatros Media a. s., 2021

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

BIZARNÍ A ZANIKLÁ POVOLÁNÍ

Jan Pohunek

© Jan Pohunek, 2021

ISBN tištěné verze 978-80-264-3723-9

ISBN e-knihy 978-80-264-3909-7 (1. zveřejnění, 2021) (epub)

ISBN e-knihy 978-80-264-3910-3 (1. zveřejnění, 2021) (mobi)

ISBN e-knihy 978-80-264-3911-0 (1. zveřejnění, 2021) (ePDF)

BIZARNÍ A ZANIKLÁ POVOLÁNÍ

Jan Pohunek

OBSAH

6	POVOLÁNÍ NEZVYKLÁ A VZÁCNÁ
10	V PŘÍRODĚ
34	HORNÍCI A JINÍ TĚŽAŘI
54	PEČLIVÁ ŘEMESLNÁ PRÁCE
72	ŽIVOT MĚSTA
94	NA CESTÁCH
126	NĚKDO TO DĚLAT MUSÍ...
148	OSOBY V PÁTRÁNÍ
168	V ÚŘADU A CHRÁMU
193	O AUTOROVÍ
194	ABECEDNÍ SEZNAM POVOLÁNÍ
196	AUTORSKÁ PRÁVA FOTOGRAFIÍ A ILUSTRACÍ

POVOLÁNÍ NEZVYKLÁ A VZÁCNÁ

Lidé prý kdysi žili v požehnaném Zlatém věku, kdy nebylo třeba pracovat a netrápila je tělesná strádání. Jenže pak se lidstvo zapojilo do sporů mezi Diem, nejmocnějším z olympských bohů, a prohnaným titánem Prométheem. Prométheus lidem daroval oheň, který jim Zeus upíral, a naučil je také mnoha řemeslům a uměním. Mstivý Zeus za to svého rivala nechal připoutat ke skále, kam mu každý den přilétal orel klovat játra. Mezi lidmi navíc vyslal Pandóru – krásnou dívku zdatnou v ženských dovednostech, která si v keramické nádobě (podle pozdějších podání skříňce) nevědomky nesla všechny trýzně světa. Pandóra si vzala Prométheova bratra Epiméthea a po svatbě ze zvědavosti Diův „dar“ otevřela. Utrpení, nemoci a další strážně se vyvalily na svět a Zlatý věk skončil. Tak alespoň hovoří řecké mýty. Podoba příběhu o Prométheovi se během staletí proměňovala, jeho základní motivy ale zůstávaly podobné – vyprávěl o tom, jak se lidé osamostatnili z možná blaženého, ale zároveň strnulého područí bohů a osvojili si vynalézavost, šikovnost a tvůrčí dovednosti.

Dnes samozřejmě víme, že Zlatý věk neexistoval a že strádání doprovází lidstvo od nepaměti. Jsou to ale právě chytrost a zručnost, které nám umožňují postupně ulehčovat lidský úděl. S tím, jak se lidská civilizace rozvíjela, také přibývalo dovedností, které vedly podrobnější specializaci. Lovcem a sběračem nebo později zemědělcem mohl být skoro každý. Ale třeba už kovářství nebo lékařství vyžadovaly delší dobu studia a praxe, takže kdo je provozoval, nemohl strávit celý život na poli a musel dokázat své umění „prodat“. Nárůst počtu různých specializovaných povolání během tisíciletí úzce souvisel s rozvojem městských civilizací, které dovedly spravovat pestrou společnost s mnoha specializovanými řemeslníky, úředníky a učenci, a čerpat z výhod, které jejich existence přinášela. Dnes stojíme na dosavadním vrcholu tohoto rozkvětu rozmanitosti lidských dovedností. Je to ostatně ani ne sto let, co alespoň v Evropě přestalo být zemědělství tím hlavním způsobem obživy většiny obyvatel. Na prvních místech pomyslného žebříčku nejčastějších povolání vystřídal sedláky a drobné rolníky prodavači, skladníci a řidiči.

Ale jak vlastně vypadá naopak dolní konec takového žebříčku? Nacházejí se na něm povolání nezvyklá – buď taková, která už z principu provozuje jen malý počet lidí, nebo taková, která byla kdysi poměrně hojná, ale v současnosti už se s nimi setkáme třeba jen na různých předváděních středověkých řemesel. Některá povolání se také postupem času výrazně proměnila, a i když jsou třeba stále rozšířená, při pohledu do minulosti zjistíme, že šlo původně o něco téměř úplně jiného a z dnešního pohledu nezvyklého. Tahle knížka chce být průvodcem právě po světě takových neobvyklých, zaniklých a jinak pozoruhodných zaměstnání. Jejím hlavním cílem je pobavit, a přitom poskytnout zajímavé pohledy do pracovního života některých našich předků i současníků, které vás seznámí s onou nepřebornou pestrostí lidských schopností i dovedností.

Než se pustíme do čtení, sluší se ještě doplnit pár poznámek. Zprv, nedostalo se samozřejmě na všechna zvláštní povolání – vybíral jsem zejména taková, která jsou neobvyklá v rámci dnešní prožívané každodenní lidské zkušenosti. Na světě je například jistě jen velmi málo astronautů nebo císařů (jeden, v Japonsku), ale informace o nich jsou snadno dostupné a každý si asi dokáže alespoň rámcově představit, co dělají. V této knížce je proto nenajdete – ale naopak se setkáte třeba s některými povoláními, která bývala kdysi častá, ale dnes už jsou zastoupená jen málo, a navíc při bližším pohledu mnohdy překvapí tím, jak se skutečná podoba té které práce lišila od představ, které o ní máme v současnosti.

Druhá poznámka se týká zdrojů a pramenů. Abych nekomplikoval čtení příliš mnoha vedlejšími detaily a odkazy, neuvádím zde podrobný seznam literatury nebo poznámky pod čarou. Zájemcům o podrobnější studium lze ale alespoň doporučit několik míst, kde s ním začít. V případě historických povolání z českých zemí poskytuje nepřebornou studnici informací zejména etnografická literatura, a to i starší – zmínit lze například etnografický časopis *Český lid*, který vychází od roku 1891 a byl už plně digitalizován. Z knih, které sloužily jako podklady pro některá hesla, stojí za to připomenout třeba práce Adama Votruby o zbojnicích, Daniela Drápaly o portáších nebo Patricka J. Gearyho o středověkých zlodějích ostatků. Další možnosti ke studiu dokážou poskytnout také jednotlivá regionální nebo specializovaná muzea, která kromě pořádání výstav také vydávají publikace věnované svému kraji či jinému předmětu svého odborného zájmu. Některá z nich jsou v následujícím textu přímo zmíněna. Snadné vyhledávání podle témat a klíčových slov dnes už umožňují také digitální knihovny, ať už třeba světově dostupné Google Books nebo české instituce zapojené do projektu Kramerius – při psaní této knížky, které probíhalo převážně během pandemie, mi například hodně pomohla digitální sbírka Moravské

zemské knihovny. Přístup k mladším dílům na takových stránkách sice bývá omezen kvůli autorským právům, obvykle jde ale alespoň rychle najít knihu nebo článek, které by vás zajímaly, a pak si je opatřit jinak. A překvapivé množství informací samozřejmě dokážou poskytnout i některé stránky různých nadšenců a zájemců o historii skrývající se v hloubi internetu – jen je zde potřeba dvakrát tak důkladně ověřovat, zda všechno skutečně souhlasí.

Co se týče uspořádání knížky, je rozdělena do osmi tematických kapitol podle základních rysů, které jednotlivé typy povolání spojují. Vlastní hesla jsou pak řazena volně tak, aby se u sebe nacházela povolání, která mají něco společného a jsou si časově blízká, přičemž ta nejstarší bývají na začátku kapitoly a postupně se pak přibližujeme k současnosti. Některá delší hesla jsou také doplněna informačními boxy, které jsou věnovány různým zajímavostem nebo souvisejícím povoláním.

V PŘÍRODĚ

Po celá tisíciletí byla volná příroda pro lidi především zdrojem potravin a surovin – a často to ostatně platí i dnes, ačkoli dokážeme ocenit její krásu i ekologickou hodnotu lépe než třeba středověcí venkované. Zároveň byla ale pro mnoho lidí také zdrojem jediným nebo alespoň nejdostupnějším. Řada materiálů a chemických látek, které se dnes vyrábějí v továrnách a rafinériích, má své předchůdce v surovinách dobývaných leckdy dosti komplikovaně v lůně lesů. Technický pokrok tradiční řemesla, která se zabývala jejich získáváním, postupně vytlačil. Pořád ale tvoří pevnou součást lidského kulturního dědictví, a to nejen díky svému historicko-technologickému významu. Povolání vykonávaná v hlubokých lesích a daleko od lidských sídel totiž přirozeně přitahovala imaginaci a vstupovala do pohádek a pověstí. Uhlíři, kořenářky nebo poustevníci se tak stávali hrdiny příběhů jako zástupci lidské civilizace čelící nástrahám divočiny, ale zároveň bývali také podezřelí z nekalých rejdů a neřestí prováděných mimo dohled spořádaného sousedstva.

Dnes už se náš pohled na přírodu výrazně proměnil a většina lesů (alespoň u nás) už není odlehlou „pouští“ plnou démonů a divokých zvířat, ale hospodářským porostem či chráněným územím využívaným k oddechu i uchování krajinné a ekologické rozmanitosti. K parkovišti, hotelu a restauraci to odnikud není daleko a práce lesního dělníka s harvestorem je mnohem jednodušší než například zaměstnání tríselníka či smolaře, který měl jen pár ručních železných nástrojů. Přesto – nebo možná právě proto – se i díky různým starým příběhům rádi vracíme do minulosti, kdy bylo i českou krajinu možné nazývat divočinou, a mnozí z nás si za dlouhého odpoledne v kanceláři pohrávají s myšlenkou, jaké by to bylo zahodit výkazy a referátníky a začít „dělat do včel“ nebo třeba s prasetem na vodítku hledat lanýže. Těm nejdohodlanějším se to někdy i splní.

UHLÍŘ A KOLOMAZNÍK

Z lidí, kteří kvůli obživě museli trávit celé dny v přírodě, a jejichž práce je dnes již minulostí, patří mezi nejznámější uhlíři. Dřevěné uhlí, které vyráběli, bylo až do průmyslové revoluce a rozvoje těžby kamenného uhlí nejlepším palivem pro podniky, které potřebovaly topivo s vysokou výhřevností. Užitek z něj měly zejména železné hutě a není tedy divu, že se s největší aktivitou uhlířů můžeme setkat v lesích a horách tradičních železářských oblastí, mezi něž patřilo třeba Podbrdsko nebo Křivoklátsko. I v současnosti je ještě možné najít v hlubokých hvozdech pozůstatky jejich milířišť, obvykle v podobě kruhových plácků o průměru kolem čtyř metrů, v jejichž středu dodnes občas spočívá kupička hlíny a popela.

Jak ale takové milířiště vlastně vypadalo a jak se dřevěné uhlí pátilo? Na začátku se skupina uhlířů, často otec se syny, vydala do lesů vyzbrojená motykami, lopatami, sekerami, pilami a hráběmi naloženými na trakaři. Brávali s sebou také zásoby, nádobí na vaření, nějakou tu pokrývku a dokonce i kočku, která to vše střežila před myši. Nešlo totiž o práci na jedno odpoledne, o samotě mohli strávit klidně i jeden nebo dva měsíce. Nejprve bylo potřeba připravit milířiště neboli „plac“,

Jednou z relativně dostupných zemí, kde je dodnes možné spatřit výrobu dřevěného uhlí tradičním způsobem i mimo archeologické skanzeny, je Turecko. Dýmající milíř zakrytý drny poblíž Istanbulu.

Turečtí uhlíři u rozebraného milíře.

nebo aspoň upravit k novému použití některé z loňských. Odpočívali v jednoduché boudě, kterou si na místě postavili z kmínků, hlíny a mechu. Doprostřed pak zarazili vysoký kůl zvaný „král“ a kolem něj vyskládali nejprve chrastí a pak dřevěná polínka, která jim přidělil hajný. Začínali od středu k okraji, přičemž si nechali prostor na přívod vzduchu, následně vystavěli kolem kůlu dvě až tři vrstvy svisle postavených polen. Když byl milíř připravený, bylo ještě třeba zakrýt ho mechem, zapálit chroští odspoda kanálkem a zakrýt celou kupku hlínou, která bránila přístupu vzduchu – to aby doutnala postupně a pomalu.

Výkon milíře se dal regulovat otevíráním a zavíráním otvorů v jeho plášti, bylo přitom ale třeba zachovávat opatrnost. Neopatrný nebo třeba jen smůlou pronásledovaný uhlíř se totiž mohl při lezení po osekané kládě přiložené k milíři, která sloužila jako žebřík, propadnout dovnitř a uhořet. O tom, že šlo o reálné nebezpeční svědčí příběhy o zázračných vyvážnutích, která byla přičítána nebeským silám – v Příbrami na Svaté Hoře je například v jednom z ambitů malba, která takovou nehodu ukazuje. Pálení trvalo podle velikosti milíře týden až měsíc a jedna uhlířská parta se zpravidla starala hned o několik najednou. Že už je hotovo, poznali její členové podle změny barvy kouře, a když milíř vystydl, v noci jej rozhrabali – to aby viděli případné žhavé uhlíky, které bylo třeba dohasit. Dřevěné uhlí pak odvezli tam, kde pro něj měli odbytiště – kromě železáren a kováren se občas hodilo třeba i hospodyňkám do starodávných žehliček.

Podobně jako dřevěné uhlí se připravoval také dehet, z něhož se vyráběla kolomaz. Kolomazníci pracovali rovněž s milířem, do jeho základů ale skryli vytesanou kamennou mísu s drážkou nebo speciální keramickou nádobu. Polena ze stromů oplývajících smolou, jako byly například borovice, se nakládala tak, aby horkem vydestilované kapaliny – kromě dehtu také terpentýn, kyselina octová a kalafuna – stékaly k ní. Milíř by v tomto případě menší, a tak i jeho pálení trvalo kratší dobu. I když byl ale cílem jiný produkt, dokázal také poskytnout trochu dřevěného uhlí. Získaný dehet se užíval zejména jako impregnační látka. Kolomaz, která byla až do rozvoje chemického průmyslu nejdostupnějším levným univerzálním mazadlem, z něj vznikala smíšením s tukem.

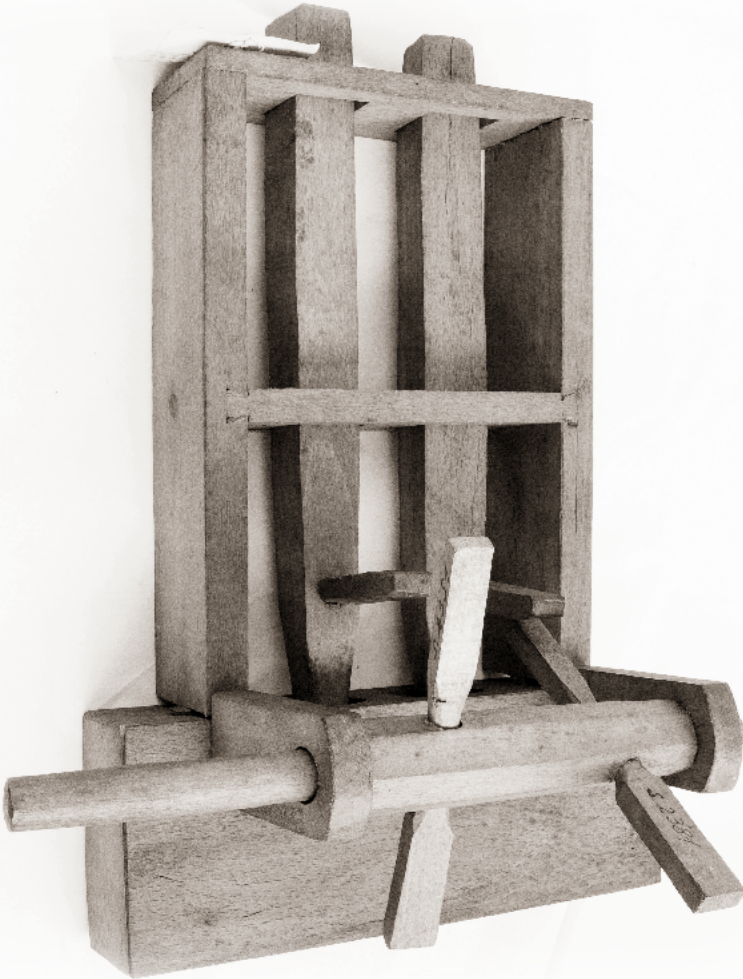
Uhlířství a kolomaznictví ve své původní podobě víceméně zaniklo koncem 19. století. V některých regionech, jako byla například severní Morava, se ale udrželo ještě do poloviny století dvacátého a nakrátko se dočkalo malého oživení během druhé světové války, když začala kolabující nacistická říše trpět nedostatkem paliv a pohonných hmot. Dnes už se alespoň u nás dřevěné uhlí vyrábí jen v malé míře v kovových zařízeních, kde je celý proces pod lepší kontrolou, a využívá se například jako palivo ke grilování. S původními milíři se můžete setkat třeba v archeologických muzeích pod širým nebem nebo při různých předváděních historických řemesel. Pokročilejší kamenná kolomaznická pec ze začátku 19. století se také dochovala při severním okraji Plzně poblíž Boleveckých rybníků.

Odloučený život v lesích vedl k tomu, že se o uhlířích vyprávěly všelijaké pověsti. Často v nich vystupují jako zachránci lidí ztracených v lese, svědkové rejů strašidel nebo nálezci pokladů. Tvrdilo se také, že když je někdo okradl, ztrestali prý provinilce tak, že mu položili ruku na paže a usekli prsty. Sami ale na lesní duchy a strašidla moc nevěřili – na to se v lesích vyznali příliš dobře.

TŘÍSELNÍK

O chemické látce, které bylo možné získat ze stromů, měli zájem také tříselníci neboli loupenci či korábníci. Základní surovinou jim byla oloupaná kůra, přičemž nejlepší materiál poskytovaly mladé duby,

smrky nebo jedle. Aby si zajistili trvalý přísun surovin, zakládali tříselníci plantáže zvané loupeníky, kde nechávali stromy dorůst přibližně do stáří patnácti let. Kůru staženou ze stojících i pokácených kmenů nechali vyschnout a pak ji rozbili cepy nebo nadrtili ve stoupách a nechali naloženou v jamách či sudech a kádích. Tam se z ní postupně uvolňovaly třísloviny – taniny, které dokážou srážet proteiny. Ty se hodily při vydělávání kůží v koželužnách.

Model huculské tříselné stoupy, tzv. lubu. V rámu se pohybují dva svisle stojící bijany, které drtí kůru na tříslo. Mechanismus pohánějí za pomoci vodní síly lopatky na vodorovné hřídeli. Konec 19. století, ze sběrů Františka Řehoře na Podkarpatské Rusi.

Lizina se zářezy a nádobkou na sběr smůly. Ukázka tradiční technologie, Meklenbursko, Německo.

SMOLAŘ

Slovem „smolař“ dnes označujeme někoho, kdo má „pech“ neboli smůlu, která se na něj lepí – inu, jako smůla. Dříve se tímto slovem ale rozuměl člověk, který se zabýval těžbou smůly ze stromů. Do lesů vyráželi smolaři s noži, sekyrami a speciálními škrabkami. Nejprve odkornili části kmenů, až vznikla holá plocha zvaná „lizina“. Do té vyhloubili zářezy ve tvaru písmene „V“, ze kterých pak smůla odkapávala do připravených nádob. Někdy si takovou nádržku vyhloubili dokonce přímo do dřeva. Hajní ale museli kontrolovat, kde a jak směji těžit, protože nešetrné smolaření mohlo vést k trvalému poškození stromů. S ilegálními těžaři smůly se pak zacházelo podobně jako s pytláky. Odbyt nacházeli smolaři u bednářů, jirchářů nebo ševců, smůla se hodila také k výrobě loučí nebo pivovarnických sudů. Někteří smolaři také mívali ve zvyku malý kousek smůly přežvykovat coby předchůdce dnešní žvýkačky. I když šlo o práci vykonávanou často jen okrajově a na přilepšenou, dodnes o ní svědčí některá místní jména jako třeba Smolný nebo Smolivec. Je ale třeba mít na paměti, že podobnými slovy mohly být vzácněji označovány třeba i lokality, kde stávalo popraviště. Smůlu postupně nahradily jiné, už průmyslově vyráběné chemické látky a naposledy se se smolařstvím v jeho tradiční podobě můžeme na našem území setkat za druhé světové války. Pokusná těžba pryskyřice také krátkodobě probíhala v 70. letech na Třeboňsku a severním Plzeňsku. Zaniklé řemeslo si nicméně můžete i dnes připomenout ve specializovaném muzeu v Lomanech u Plas.

DRASLÁŘ

Drasláři vyráběli z popela potaš – uhličitán draselný neboli též draslo, salajku, flusu či lesní sůl. Ta se užívala jako základ pro další chemickou produkci ve sklářství, kde usnadňuje tavení křemičitého písku, nebo v barvířství. K získání potaše šlo využít rostlinný popel z různých zdrojů, včetně posbíraných zbytků spáleného dřeva z domácností nebo dílen. Protože ho ale bylo potřeba velké množství, pálilo se často v lesích málo kvalitní dříví jen za tímto jediným účelem. Nejlepší vlastnosti měl v tomto ohledu popel bukový, případně habrový, dubový nebo jilmový. Bylo jej třeba prosít, vylouhovat, nechat vodu odpařit a získanou hmotu ještě vypálit v peci. To už se ale zpravidla nedělo přímo v lese u ohniště, ale ve specializovaných draslárnách, o jejichž existenci dnes již svědčí většinou jen pomístní jména jako „Flusárna“ nebo

„Salajna“. Celý proces byl nesmírně náročný na množství vstupního materiálu a je považován za jednu z příčin rozsáhlého odlesňování českých zemí v 18. a na počátku 19. století, které postihlo zejména tradiční sklářské oblasti. V průběhu 19. století draslářství postupně zaniklo, protože se objevily nové způsoby, jak potaš získávat těžbou minerálních solí bez náročného a extenzivního sklizení a pálení dřeva.

ČIŽBÁŘ

Slovem čížbář, čihař neboli ptáčník býval označován lovec drobného zpěvného ptactva. O ptáčky byl zájem nejen proto, že mohli sloužit jako půvabná živá dekorace domovů, ale také z důvodů kulinárních – někteří byli vybranou delikatesou na stolech šlechty, zájem o ptačí maso měli ale i obyčejní lidé, kterým byl v panských lesích lov jiných zvířat zapovězen. Od lovu větších ptáků, například kachen nebo bažantů, se čížba lišila i svými metodami – ptáčky bylo totiž obtížné trefit ze střelné zbraně, a i kdyby se je podařilo zasáhnout, spotřebovaný prach by se nevyplatil.

Čížbáři proto na ně namísto toho líčili pasti, takzvaná čihadla, která stavěli nejlépe na kopci při kraji lesa. Umísťovali tam například proutky namazané lepem a semencem („vějíčky“), na které ptáci usedli a pak už nedokázali odletět. Lep se vyráběl nejlépe ze starého lněného oleje, kalafuny a případně i bobulí jmelí. Šanci na úspěšný lov zvyšovalo také použití sítí – „humenců“, prutů s oky zvaných „sklony“, skřipců svírajících ptačí nožky nebo klíček s volavými ptáky, kteří zpěvem lákali další svého druhu. Rozlišovalo se také podle druhu ptáků – na slavíky se například líčila drátěná past zvaná „sklopka“, skřivany zase dokázala přilákat drobná zrcátka zavěšená ve vzduchu a napodobující odlesky na vodní hladině. Aby ptactvo nepoplašil, přebýval čížbář u čihadla většinou v jednoduché maskované boudě.

Kořist se spotřebovala doma nebo prodávala po „mandelích“ – svazcích asi patnácti ptáků navázaných na koňské žíni. Schopný čížbář dokázal za den ulovit až kolem 240 ptáků, nikdy ale nešlo o práci, na které by zbohatl. Tento způsob příležitostné obživy byl u nás rozšířený zejména v chudších horských oblastech, například Krkonoších, na Šumavě nebo v Krušných horách. Existovali ale i čížbáři – profesionálové, kteří část svých úlovků zpravidla povinně dodávali na panský stůl, a výše postavení ptáčníci včetně duchovních, pro které byla čížba spíše kratochvílí.

První zmínky o tomto zaměstnání jsou u nás známy už ze středověku, čížba za účelem zásobování panských kuchyní někdy dokonce